

COVID-19 I TERRORISME: quan l'excepció confina la regla

Moussa Bourekba, Investigador, CIDOB
@MoussaBk

622

ABRIL
2020

La lluita contra la propagació del coronavirus reclama mesures excepcionals que, si bé poden estar justificades en aquests moments d'emergència sanitària, plantegen certs dubtes de futur perquè existeix el risc de normalitzar l'excepcionalitat. En aquest sentit, en quina mesura la història de la lluita contra el terrorisme ens pot ajudar a anticipar els reptes post-pandèmia?

Imaginar el món post-COVID-19 pot semblar un dubtós exercici de futurologia. Tot i així, l'exercici és necessari per una raó essencial: les decisions que s'estan prenent davant l'actual pandèmia acabaran, d'una manera o altra, modelant els nostres sistemes polítics i legals en el futur. Tenint en compte aquesta realitat, la història de la lluita antiterrorista ens pot ajudar a entendre els riscos que pot comportar la lluita contra la COVID-19.

Encara que diferents en el seu origen, la COVID-19 i el terrorisme comparteixen certes característiques comunes. En primer lloc, el coronavirus i els atemptats terroristes segueixen el mateix modus operandi: són invisibles; constitueixen alhora una "amença" endògena i exògena; i trien les seves víctimes de forma indiscriminada. En segon lloc, diversos governs estan afrontant la lluita contra el virus com si d'una guerra es tractés. Des de l'Amèrica Llatina fins a Àsia, passant per Europa, diversos governs han fet servir referències de caire bèl·lic per tal de mobilitzar la seva població contra un "enemic comú". Alguns, com Donald Trump i el seu homòleg francès, Emmanuel Macron, van arribar fins i tot a declarar la "guerra al virus" segons la mateixa fraseologia que van emprar els seus predecessors contra el terrorisme global. En tercer lloc, a l'igual que un atemptat terrorista, l'actual pandèmia representa un fet excepcional i inesperat, i per tant, crida a mesures excepcionals per aturar-lo. Finalment, l'amença que suposen els dos fenòmens no es limita en el temps, ja que sempre hi ha la possibilitat de rebrot o, en el cas del terrorisme, d'una nova onada d'atacs. Aquest últim aspecte és fonamental, ja que implica que les respostes a tots dos fenòmens, sobretot les preventives, comporten repercussions sobre les nostres societats a llarg termini. La més important d'elles és la possibilitat que algunes mesures excepcionals avui es con-

verteixin en pràctiques normals el dia de demà. En aquest context, quines lliçons de la lluita antiterrorista ens poden ajudar a anticipar els reptes post-pandèmia?

Quan es produeix un atemptat, els estats solen prendre mesures excepcionals per trobar els responsables i evitar la desestabilització del país. Però, a mesura que la societat tracta de tornar a la normalitat, i fins i tot quan baixa el nivell d'amenaça terrorista, algunes d'aquestes mesures no desapareixen de forma automàtica. En determinats casos, fins i tot, pot succeir el contrari. Va ser el cas de la Llei Patriòtica (USA Patriot Act) promulgada als Estats Units poques setmanes després de l'11-S. El nou marc legal va proporcionar al govern de George W. Bush una sèrie de poders i eines excepcionals per reforçar la capacitat dels serveis d'intel·ligència i de les forces i cossos de seguretat en la lluita contra el terrorisme. Entre elles, la possibilitat de vigilar la població de forma massiva, i no únicament a les persones sospitoses de terrorisme. Tot i l'escàndol provocat per les revelacions d'Edward Snowden al 2013, que va donar a conèixer l'existència i l'abast real d'aquests programes de vigilància dins i fora del territori nord-americà, la Patriot Act va ser prorrogada 4 vegades entre el 2001 i el 2019, i segueix en vigor. Una dinàmica semblant va passar a França després dels atemptats de París del novembre del 2015. El govern francès va declarar l'estat d'emergència i va adoptar mesures "excepcionals" reforçant els poders de vigilància de les autoritats per facilitar la neutralització de potencials terroristes. Si bé aquestes mesures eren temporals, l'estat d'emergència va ser renovat 6 cops entre el 2015 i el 2017 abans de ser incorporat com a llei l'1 de novembre del 2017.

Aquests dos exemples, als quals podríem sumar-hi d'altres en contextos democràtics o autoritaris, mostren com determinades mesures excepcionals i temporals, adoptades per afrontar una amenaça immediata, han passat a ser normalitzades i permanents. Això és encara més preocupant en tant que certes mesures poden afectar l'equilibri de poders (sobretot entre el poder executiu i el judicial); donar lloc a abusos per part de forces i cossos de seguretat (e.g., discriminació ètnica/religiosa); generar violacions dels drets humans (e.g., detencions secretes) o restringir les llibertats individuals. De fet, tant en règims autoritaris com democràtics, l'excepcionalitat justificada per la lluita antiterrorista va servir també per vigilar i investigar a individus per motius no relacionats amb el terrorisme. En aquest sentit, cal recordar que la Patriot Act va posar les bases per l'estat de vigilància massiva més expansiu del món i va establir un precedent per a altres països que han anat adoptant lleis antiterroristes en aquesta línia. Així, tant als Estats Units com a França, la necessitat de lluitar contra una amenaça difusa i permanent va justificar l'atribució de poders més amplis a les autoritats dedicades a la lluita antiterrorista. També va normalitzar l'ús de programes de vigilància massiva. No obstant, aquesta situació, en teoria excepcional, sembla perpetuar-se un cop passa l'emergència o bé baixa el nivell d'amenaça.

En l'actualitat, la lluita contra la pandèmia està marcada per dues tendències molt semblants a les anteriorment descrites. D'una banda, alguns governs utilitzen la lluita contra la COVID-19 per aconseguir més poders, restringir certes llibertats i fins i tot reprimir determinats individus i grups. En aquesta línia, el president filipí Rodrigo Duterte va autoritzar el seu exèrcit a disparar contra qualsevol persona que no respecti el confinament. Els règims algerià, egipci i turc van fer servir (i continuen fent

servir) el pretext de la lluita contra la COVID-19 per restringir la llibertat d'expressió i silenciar veus crítiques. Aquesta pandèmia de mesures autoritàries també afecta Europa. A Hongria, una esmena legal va donar al primer ministre ultranacionalista Viktor Orbán poders gairebé il·limitats: l'executiu pot governar mitjançant decrets, sense control parlamentari i sense limitació temporal.

D'altra banda, l'ús de tecnologies de vigilància massiva s'ha convertit en un eix central de la lluita contra la pandèmia a diversos països, com la Xina o Israel, que han fet servir recursos antiterroristes per frenar la propagació del virus. Entre ells, tecnologies que permeten rastrejar amb precisió les trobades entre persones, l'ús de dades biomètriques o l'ús d'intel·ligència artificial per vigilar tota la població. A desenes de països s'està utilitzant el big data per controlar els desplaçaments de ciutadans i així comprovar que les mesures de confinament es compleixen. Cal subratllar, però, que a Europa, a diferència dels països de sud-est asiàtic, les dades arriben de forma anònima i agregada.

Tenint en compte els resultats en el control del contagi, podem considerar problemàtic l'ús d'aquestes tecnologies de vigilància massiva? Des del punt de vista de l'emergència sanitària, el seu ús s'ha demostrat efectiu. No obstant, el problema pot generar-se una vegada superat el moment d'excepcionalitat. Seguint la trajectòria recent de la lluita antiterrorista en la qual, com hem vist, certes mesures han estat instrumentalitzades per a altres fins, què impedeix pensar que aquest escenari no es produirà amb les mesures actualment desplegades per fer front a la COVID-19? La manca de transparència pel que fa al contingut de les negociacions entre governs, proveïdors i companyies privades (e.g., Google) resulta preocupant. Sobretot en sistemes democràtics, en què el principi de rendició de comptes hauria de permetre saber amb precisió quines dades es fan servir, amb quina finalitat i fins quan. Per exemple, una app del govern polonès, que demana als usuaris que enviïn selfies per monitoritzar els seus moviments, preveu guardar les dades recopilades durant 6 anys.

En conclusió, cal desplegar una sèrie de mesures excepcionals per fer front a la pandèmia del coronavirus. No obstant, hem d'evitar la seva possible normalització en el futur. La lluita contra el terrorisme demostra que, fins i tot en sistemes democràtics, l'excepció pot convertir-se en norma. El gran repte, un cop la pandèmia hagi passat, és assegurar-nos que no sigui el nostre estat de dret, el que quedi sota quarantena.